

MEDİNELİ EBÛ ÂMİR ER-RÂHİB VE İSLÂM DAVETİNE MUHALEFETİ

ABÛ ÂMİR AL-RÂHİB OF MEDINA AND HIS DEFIANCE TO ISLAMIC INVITATION

AHMET KURAY

ARŞ. GÖR. DR., KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ,
SİYER-İ NEBİ VE İSLAM TARİHİ ANABİLİM DALI
RES. ASSIST. DR., KİLİS 7 ARALIK UNIVERSITY FACULTY OF ISLAMIC SCIENCES
DEPARTMENT OF SIYAR EL-NABI AND HISTORY OF ISLAM
KİLİS/TURKEY

ahmetkuray@kilis.edu.tr

 <http://orcid.org/0000-0002-9458-2990>

 <http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1141420>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
6 Temmuz / July 2022

Kabul Tarihi / Accepted
26 Ekim / October 2022

Yayın Tarihi / Published
Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Aralık / December

Atıf / Cite as

Kuray, Ahmet, "Medineli Ebû Âmir er-Râhib ve İslâm Davetine Muhalefeti [Abû Âmir Al-Râhib of Medina and His Defiance to Islamic Invitation]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 9/2 (Aralık/December 2022): 651-675.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

MEDİNELİ EBÛ ÂMİR ER-RÂHİB VE İSLÂM DAVETİNE MUHALEFETİ

Öz

Bu çalışmanın ana teması Medine Araplarından Ebû Âmir er-Râhib'in İslâm davetine muhalefettir. Bununla bağlantılı olarak ailesi, yaşadığı yerler, dinî inancı, Medine, Mekke ve Şam'da İslâm karşıtı faaliyetleri ele alınmıştır. Siyer, İslâm tarihi veya diğer kaynaklarda geçen haberlerde Medine'de Hz. Peygamber'e muhalefet edenler hakkında ekseriyetle Yahudi kabileler ve Abdullah b. Übey b. Selûl önderliğindeki münafıklara işaret edilmiş, Müslümanlarla bu gruplar arasındaki mücadelelerden bahsedilmiştir. Ebû Âmir'in durumuna değinen rivayetler daha sınırlı kalmıştır. Bu sınırlı bilgilere rağmen Ebû Âmir'in kendisini İslâm'a davet eden Hz. Peygamber'e verdiği yanıt ve devamında sergilediği muhalefet, araştırma yapmak için kayda değer bir etkidir. Uhud Savaşı'nda hayatını kaybeden sahâbilerden Hanzala'nın babası olması, Müslümanların Medine'ye hicret etmesine karşılık onun da Mekke'ye yerleşmesi, müşriklerin safında kavmine karşı savaşması ve Mescid-i Dirâr'la ilişkisi onun hayatını önemli kılan ve araştırma yapmaya sevk eden diğer etkenlerdir. Bu araştırmanın amacı Ebû Âmir'in hayatını genel hatlarıyla inceleyip ailesinin durumunu, yaşadığı yerleri, dinî inancını, İslâm davetine verdiği tepkiyi, Müslümanlara karşı faaliyetlerini ve bunların sebeplerini inceleyerek muhalefetinin gerekçelerini tespit etmektir. Bu bağlamda "Ebû Âmir er-Râhib'in İslâm davetine verdiği tepkinin arka planında dinî liderlik iddiası ve Medineli kimliğinin rolü nedir?" sorusu, araştırmamızda yanıtlamaya çalıştığımız başlıca problemidir. Nitel araştırma yöntemini kullandığımız bu çalışmada, anlatı stratejisine başvurulmuştur. Buna göre Ebû Âmir'in hayatıyla ilgili bilgilerin bir araya getirilerek betimlenmesi ve onu önemli kılan hususlara dikkat çekilmesi hedeflenmiştir. Araştırmanın özünü oluşturan veriler için siyer, İslâm tarihi ve tefsir kaynaklarına başvurularak elde edilen rivayetler, doküman analizi veri toplama tekniğiyle tasnif edilmiştir. Bunun yanı sıra gerçekleştirdiğimiz literatür taramasında, ulaşabildiğimiz kadarıyla Ebû Âmir er-Râhib hakkında daha önce farklı dillerde olmak üzere iki müstakil çalışma yapılmıştır. Bunlar; *"The Christian Monk Abu Amir"* (Muhammad Hamidullah) ve *"Ebû Âmir er-Râhib"* (Zafer Ekrem Kuddûrî-Semâher Muhî Mûsâ) başlıklı makale çalışmalarıdır. Bu makalelerde, Ebû Âmir'in hayatı genel hatlarıyla ele alınmış ancak gerek yaşamına gerekse de muhalefetinin sebeplerine dair detaylı bir inceleme yapılmadığı görülmüştür. Çalışmamızda, onun hayatı daha detaylı incelenmeye ve muhalefetinde rol oynayan sebepler tetkik edilmeye çalışılmıştır. Medine Araplarından Evs kabilesine mensup Ebû Âmir er-Râhib, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret etmesiyle birlikte ilk dönemlerden itibaren dinî zeminde bir protesto ile Müslümanlara tepki göstermiştir. İslâm öncesi varlıkları bilinen ve Hanif olarak tanımlanan kimselere benzer özellikler taşıyan Ebû Âmir, Medine'de Hz. Peygamber ile karşılaşmış, İslâm davetini kabul etmediği gibi onu yalancılıkla suçlamıştır. Bedir Savaşı'na kadar Medine'de hayatına devam etmiştir. Bedir sonrası Müslümanların artan siyasi gücü onu farklı bir yol izlemeye sevk etmiştir. Kabilesinden istediği desteği alamayınca da beraberindekilerle Mekke'ye giderek Kureyş kabilesi ile yakınlık kurmuş ve Mekke'nin fethine kadar onlarla hareket ederek Müslümanlara karşı faaliyetlerde bulunmuştur. Mekke'de müşriklerin safında Uhud Savaşı'na katılarak etkin bir rol oynamıştır. Hendek Savaşı öncesinde Yahudilerle birlikte hareket ederek insanları Müslümanlara karşı kıskırtmıştır. Ebû Âmir, Mekke'nin fethedilmesiyle Şam taraflarına yönelmiş, vefat edene kadar muhalefet etmeye devam etmiştir. Burada, tarihi kayıtlara Mescid-i Dirâr olarak geçen, Kur'an-ı Kerim'de de bahsedilen mescidin yapımına müdahil olduğundan bahsedilmiştir. Tüm çabalarına rağmen başarılı olmamış ve Şam'da hayatını kaybetmiştir. Ebû Âmir'i tanıtmayı, özellikle İslâm davetine muhalefetinin arka planını anlaşılır kılmayı hedefleyen bu çalışmada, dindar bir şahsiyet olmasına bağlı olarak dinî liderlik iddiası ve Medineli kimliği olmak

üzere iki önemli sebep tespit edilmiştir. Medineli kimliğinden kaynaklanan sebep, münafıkların muhalefet etme gerekçesiyle benzerdir. Onun da aralarında olduğu bazı Medineliler, Mekke'den gelen muhacirlerin varlığından rahatsız olmuşlardır. Dindar bir şahsiyet olarak Medine'de sahip olduğu statüyü Hz. Peygamber'in gelişiyle kaybettiğini düşünen Ebû Âmir'in dinî liderlik iddiası için ise farklı bir durum söz konusudur. Bu iddia, İslâm davetine karşı şiddetli muhalefetinin en önemli gerekçesidir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Ebû Âmir er-Râhib, Muhalefet, Mekke, Mescid-i Dirâr.

ABÛ ÂMİR AL-RÂHİB OF MEDINA AND HIS DEFIANCE TO ISLAMIC INVITATION

Abstract

The main theme of this study is the defiance of Abû Âmir al-Râhib one of the Arabs of Medina to the invitation to Islam. In connection with this, his family, where he lived, his religious belief, and his anti-Islamic activities in Madina, Mecca and Syria were discussed. In the narrations in sirat, Islamic history or other sources about those who opposed the Prophet Muhammad, mostly Jewish tribes and munâfiq (hypocrites) led by Abd al-Allah ibn Ubayy were pointed out and the struggles between Muslims and those groups were mentioned. The narrations referring to Abû Âmir's situation were less abundant. Despite limited information on the matter, Abû Âmir's response to the Prophet Muhammad who invited him to Islam and his subsequent opposition are a significant factor for research. Being the father of Hanzala, who is one of the companions who lost their lives in the battle of Uhud, his settlement in Mecca in response to the emigration of Muslims to Medina, his fight, against his people on the side of the pagans and his relationship with Masjid-i Dirar are of other factors that made his life important and prompted us to research. The purpose of this research is to examine Abû Âmir's life in general terms and to determine the reasons for his defiance by examining the situation of his family, the places where he lived, his religious belief, his reaction to the invitation to Islam, his activities against Muslims and their reasons. In this context, the question "What is the role of his religious leadership claim and his Medinan identity in the background of his reaction to the invitation to Islam?" is the main problem we are addressing in our research. In this study, in which we used the qualitative research method, the narrative strategy was used. Accordingly, it is aimed to bring together and describe the information about Abu Amir's life and to draw attention to the issues that make him important. For the data constituting the essence of the research, the narrations obtained by referring to the sources of sirat, Islamic history and tafsir were classified by document analysis data collection technique. In addition to this, in the literature review we have carried out, as far as we can determine, two independent studies have been made about Abû Âmir al-Râhib so far, all in different languages. These "*The Christian Monk Abu Amir*" (Muhammad Hamidullah) and "*Abu Amir al-Rahib*" (Dhafer Akram Kaddouri-Samaher Mohi Mousa). In these articles, Abû Âmir's life was discussed in general terms, but it was seen that there isn't any detailed analysis was made on both his life and the reasons for his opposition. In our study, we tried to examine his life in more detail and to examine the reasons that played a role in his defiance. Abû Âmir al-Râhib, a member of the Aws tribe from the Arabs of Medina, reacted to the Muslims with a protest on a religious basis from the earliest times with the Prophet Muhammad's emigration to Medina. Abû Âmir who has similar characteristics to people whose existence had been known long before Islam and defined as Hanif, after meeting the Prophet Muhammad in

Medina, not only did he not accept the Prophet's invitation to Islam but also accused him of lying. He continued his life in Medina until the battle of Badr. After Badr, the increasing political power of Muslims led him to follow a different path. When he could not get the support he wanted from his tribe, he went to Mecca with his supporters and established close relations with the Quraysh tribe and acted with them until the conquest of Mecca and carried out activities against Muslims. He played an active role by participating in the Battle of Uhud on the side of the pagans in Mecca. Before the Battle of the Khandaq, he acted together with the Jews and provoked the people against the Muslims. After the conquest of Mecca, Abū Āmir turned towards Syria and continued his defiance until his death. Here, it is mentioned that he was involved in the construction of the mosque, which is both mentioned in the historical records as Masjid-i Dirar, and in the Qur'an. Despite all his efforts he could not be successful and died in Syria. In this study, which aims to introduce Abū Āmir and especially to make the background of his defiance to the Islamic invitation clear, two important reasons have been identified, namely his claim to religious leadership due to his religious personality and his Medinian identity. The reason stemming from his Madinian identity is similar to that of munāfiq. Some Medinians including him, were disturbed by the presence of immigrants from Mecca. There is a different explanation for the religious leadership claim of Abū Āmir who thinks that he lost the status he had in Medina as a religious figure with the coming of the Prophet Muhammad. This claim is the most important reason for his fierce opposition to the call of Islam.

Keywords: The History of Islam, Abū Āmir al-Rāhib, Defiance, Mecca, Masjid-i Dirar

GİRİŞ

Hz. Peygamber, on iki yıllık Mekke döneminin ardından Medine'ye hicret ettiğinde ilk yıllardan itibaren Yahudi ve Münafık grupların muhalefetiyle mücadele etmiştir. Yahudiler dinî, siyasi, iktisadi ve toplumsal statülerinin muhafazası etmek; münafıklar ise eski dinlerine ve geleneklerine bağlılık veyahut Medine ölçeğinde mikro milliyetçilik fikrinden kaynaklı sebeplerden dolayı muhalefet etmişlerdir. Kaynaklarda, küfür üzerine olan ancak bu durumlarını gizleyerek zahiren Müslüman görünen münafıkların kimlikleri¹ ve kabile mensubiyetleri hakkında bilgiler kaydedilmiştir.² Evs ve Hazrec kabilesine mensup bu münafıklar veya onlarla bağlantılı şahıslar arasında bazıları ön plana çıkmıştır. İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) naklettiğine göre Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde Araplar arasında şeref sahibi ve kendilerine itaat edilen iki kişi vardı. Bunlar; Abdullah b. Übey b. Selûl ve Ebû Āmir er-Râhib

¹ Kâsım b. Sellâm Ebû Ubeyd, *Garibü'l-hadis*, thk. Muhammed Abdül-Muid Hân (Haydarabad: Matbaatü Dâireti'l-Maârifü'l-Osmaniyye, 1964), 3/13; Ebu'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, "*Lisânü'l-Arab*" (Beyrût: Dâru Sâdr, h. 1414), 2/516.

² Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik b. Hişâm el-Himyerî, *es-Siretü'n-nebeviyye* (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bali el-Halebi ve Evladuhu, 1955), 1/519-526.

idi.³ İkinin muhalefet etme gerekçeleri benzer olsa da bazı noktalarda ayrıştıkları görülmektedir. Hicretten önce Medine’de Hazrec’in lideri olduğu söylenen Abdullah için kabilesi tarafından kendisine taç giydirme hazırlıkları yapıldığından bahsedilmiştir.⁴ Evs ve Hazrec arasında meydana gelen son savaşlarda göstermiş olduğu olumlu tavırla toplumun sevgisini ve saygınlığını kazandığı,⁵ ondan önce hiç kimsenin bu iki kabileyi bir araya getiremediği belirtilmiştir.⁶ Diğer münafıkları etrafında toplayarak onlara liderlik yapan Abdullah’ın⁷ muhalefet etmesinde siyasi nedenlerle bağlantılı olarak Medineli kimliğinin etkin olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda aktarılan haberlerde buna dair bilgiler mevcuttur. Müreysî Savaşı dönüşünde Ensâr ve Muhacir arasında yaşanan tartışmalar üzerine Abdullah şunları söylemiştir: “Adamlar istediklerini yapıyorlar, bizimle çekişiyorlar ve evimizde bizimle rekabet ediyorlar...” Devamında şunları eklemiştir: “Bu, kendinize yaptığınız bir kötülüktür. Onları memleketinize aldınız ve misafir ettiniz. Zengin oluncaya kadar mallarınıza ortak yaptınız... O’nun uğrunda öldürüldünüz, çocuklarınızı yetim bıraktınız ve azaldınız, onlar ise çoğaldılar.”⁸ Yine Müreysî dönüşünde meşhur İfk hadisesinde rolü bulunan Abdullah, onların iftiralarını Hz. Peygamber’e aktaran ve Muhacirlerin fakirlerinden olan Cü’ayl b. Sürekâ ile Cehcâh’a yönelik sözler sarf etmiştir: “Biz Muhammed’i Kinâne’nin zirvesine ve en değerli yerine yerleştirirken bunlar (Cü’ayl b. Sürekâ ve Cehcâh) gibileri kavmimin karşısında çok oldular.”⁹ Dolayısıyla bir Medineli olarak Abdullah’ın bazı siyasi beklentiler içerisinde olması, Mekke’den gelen ve zaman içerisinde güçlenen Muhacirlerden rahatsız olmasına, toplumu ayrıştıracak davranışlar sergilemesi-

³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 584.

⁴ Ebu Muhammed Abdullah İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Bejrüt: Mektebetü’l-Hancı, 1990), 3/501.

⁵ Ahmet Sezikli, *Hiz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 23; Betül İyisoy, “Abdullah b. Übeyy’in Hayatı ve Hz. Peygamber’e Karşı Tavır”, *İS-TEM* 26 (2016), 107. Muhtemeldir ki bu statüsünden dolayı Abbâs b. Abdulmuttalib İkinci Akabe Görüşmesi’nde, Hazrec’in en kuvvetli kişisi olarak düşündüğü Abdullah’ın orada bulunmasını arzu etmiştir. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/446. Ancak bu bilgilerden Abdullah’ın kabilesi nezdinde önemli bir statüye sahip olduğu anlaşılrsa da taç giydirmek gibi hükümrânlığa işaret eden bir hazırlık sürecine girmiş olduklarına dair haberler yorumla açıktır. Böyle bir durumun varlığı kabul edildiği takdirde aralarında Abdullah’ın olmadığı Medinelilerin Hz. Peygamber’i şehirlerine davet etmelerini izah etmek güçleşecektir.

⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/585.

⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/526; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî, *Ensâbü’l-eshrâf*, ed. Süheyl Zekkâr, Riyâd Ziriklî (Bejrüt: Dârü’l-Fikr, 1996), 1/274; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî İbn Abdülber, *el-İstî’âb fî ma’rifeti’l-ashâb*, ed. Ali Muhammed el-Becâvî (Bejrüt: Dârü’l-Cil, 1992), 3/940.

⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/291; Muhammed b. Cerîr b. Yezid b. Kesîr b. Gâlib el-Amilî Ebû Ca’fer et-Taberî, *Târihü’r-rûsul ve’l-mülûk* (Bejrüt: Dârü’t-Türâs, h. 1387), 2/605.

⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 5/154.

ne sebep olmuştur. Benzer bir tepkiyi Ebû Âmir er-Râhib de göstermiştir. Bununla birlikte onun hayatına dair aktarılan haberlerde dindar bir karakter olarak tasvir edilen¹⁰ ve şehirde dinî liderlik iddiası olduğuna işaret edilen Ebû Âmir'in¹¹ tepkisi hem içerik hem de keyfiyet açısından bazı farklılıklar içermektedir.

1. HAYATI

1.1. Ailesi

Evs kabilesine mensup olan Ebû Âmir er-Râhib'in tam adı Abdüamr b. Sayfî b. en-Nu'mân b. Mâlik b. Ümeyye b. Dübey'a b. Zeyd b. Mâlik b. Avf b. Amr b. Avf b. Mâlik b. Evs'tir.¹² Medine Araplarından olan Ebû Âmir'in ailesi ile ilgili çocuklarına dair kaynaklarda yedi kişinin ismi zikredilmiştir. Bunlar Âmir b. Ebî Âmir, Hanzala, Sayfî, Zeyd, Şemûs, Cemîle ve Habîbe olmak üzere dört erkek ile üç kızdır. Ayrıca Hakem b. Minâ isimli bir kölesinden bahsedilmiştir. Eşlerine dair kaynaklarda ismi geçen kadınlardan biri Şemûs'un annesi olan ve Benî Vâkıf aşiretine mensup Amîk bt. Hâris iken diğeri de Habîbe'nin annesi Selmâ bt. Âmir b. Huzeyfe'dir.¹³

Ebû Âmir er-Râhib'in künyesinden yola çıkarak en büyük oğlu olduğunu varsayabileceğimiz Âmir b. Ebî Âmir er-Râhib'e dair kaynaklarda detaylı bilgi nakledilmemiştir. Akıbetiyle ilgili belirsizlik ifade edildikten sonra eşi Useyme bt. Ebi'l-Ekalah isimli kadının Hz. Peygamber'e biat edenlerden olduğu vurgulanmıştır.¹⁴ Bir diğer oğlu Sayfî, İbn Sa'd (ö. 230/845) ve Taberânî'nin (ö. 360/971) haber verdiğine göre Uhud Savaşı'na Müslümanların safında katılmıştır.¹⁵ Bu bilgileri referans alarak Sayfî'nin Müslüman olduğunu söyleyebiliriz. Zira bazı istisnâ örnekler olmakla birlikte bir kimsenin savaşa katılabilmesi için Müslüman olması gerekiyordu.¹⁶ Ebû Âmir'in en tanınmış oğlu Uhud Savaşı şehitlerinden Hanzala'dır. İbnü'l-Cevzi'nin (ö. 597/1201) aktardığına göre daha önce babasını öldürme ta-

¹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/584; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/501; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 2/737.

¹¹ Belâzurî, *Ensâbü'l-üşraf*, 1/282.

¹² İzzüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe* (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 2/85; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 1/380.

¹³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/260.

¹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/260.

¹⁵ Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavviz (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, h. 1415), 3/368.

¹⁶ Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1993), 10/45; Bedir Savaşı öncesi henüz Müslüman olamamış Hazrec kabilesine mensup Hubeyb b. Yesaf ile Kays b. Muharris, ganimet için savaşa katılmak istediklerinde sadece Müslümanların katılabileceği söyleyerek izin verilmemiştir. Bunun üzerine Kays Medine'ye geri dönerken, Hubeyb ise Müslüman olmayı seçmiş ve savaşa katılabilmıştır. Bk. Ömer b. Muhammed el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrût: Dârü'l-A'lemî, 3. Basım, 1989), 1/47.

lebi Hz. Peygamber tarafından reddedilmiştir. Münafıkların başı Abdullah b. Übey b. Selûl'un kızı Cemîle ile evlenen Hanzala,¹⁷ Uhud Savaşı'nda Ebû Süfyân'ı öldürmek üzereyken müşriklerden Şeddâd b. el-Esved, Ebû Süfyân'ın yardımına koşarak onu kurtardığı gibi Hanzala'nın da ölümüne sebebiyet vermiştir. Bu savaşta şehit olan Hanzala, Müslümanların faziletlilerinin önde gelenlerinden biri olarak rivayetlerde yer almış, ayrıca "gasilü'l-melâike" yakıştırmasıyla meşhur olmuştur. Uhud Savaşı'na çıkmadan önceki gece eşiyle birlikte olan Hanzala, savaş çağrısını duyunca acele ile evden çıkmak zorunda kalmıştır. Savaşta öldüğünde Hz. Peygamber meleklerin Hanzala'yı yıkadığını ifade etmiş ve "gasilü'l-melâike" tabirini kullanarak onu taltif etmiştir. Daha sonra Evs kabilesi mensupları Hazrec'lilere karşı, "gasilü'l-melâike Hanzala bizdendir!" diyerek bunu bir övünç vesilesi addetmişlerdir.¹⁸ Ebû Âmir'in bir diğer oğlu Zeyd'dir.¹⁹ Kaynaklarda onun hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Ebû Âmir'in üç kızından biri Şemûs bt. Ebî Âmir'dir. Şemûs, asıl adı Kays b. Useyme b. Mâlik olan Sâbit b. Ebi'l-Eklah ile evlenmiş ve bu evlilikten meşhur sahâbilerden Âsım b. Sâbit dünyaya gelmiştir. Uhud Savaşı'na katılan Âsım, kısa bir süre sonra Recî Vak'ası'nda öldürülmüştür.²⁰ Ebû Âmir'in bir diğer kızı Cemîle²¹ sırasıyla Zeyd b. el-Hattâb ve Sa'd b. Heyseme b. Hâris ile evlenmiştir.²² Cemîle'nin ilk eşi Zeyd b. el-Hattâb'tan Esmâ isimli bir kızı dünyaya gelmiştir. Ömer b. el-Hattâb'ın büyük biraderi olan Zeyd, Hz. Peygamber ile tüm savaşlara iştirak etmiş ve Hz. Ebû Bekir döneminde meydana gelen Yemâme Savaşı'nda hayatını kaybetmiştir.²³ İlk eşini kaybeden Cemîle daha sonra Sa'd b. Heyseme ile evlenmiş ve Abdullah b. Sa'd'ı dünyaya getirmiştir.²⁴ Ebû Âmir'in kaynaklarda hakkında malumat verilen üçüncü kızı ise Habîbe'dir. Selmâ bt. Âmir b. Huzeyfe'den doğan Habîbe'nin Hz. Peygamber'e biat eden Müslüman kadınlardan olduğu belirtilmiştir.²⁵

Ebû Âmir'in ailesine dair bilgi veren haberlerde kölesi Hakem b. Minâdan da bahsedilmiştir. Daha sonra bu kölesini Ebû Süfyân'a hediye etmiştir. Ebû Süfyân'ın Hakem'i Abbâs b. Abdulmuttalibe sattığı, onun da bu köleyi Hz. Peygamber'e hediye verdiği nakledilmiştir. Hakem, Hz. Peygamber ile birlikte Tebük Seferi'ne katılmıştır.²⁶

¹⁷ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, thk. Ahmed b. Ali (Kâhire: Dârü'l-Hadis, 2000), 1/232.

¹⁸ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 2/85.

¹⁹ Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, ed. Amr b. Garâme el-Amrî (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1995), 54/88.

²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/260; Ebû Ca'fer Muhammed b. Habib el-Hâşimî, *Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstädter (Beyrût: Dârü'l-Afâki'l-Cedide, 1995), 418.

²¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/366.

²² İbn Habib, *Muhabber*, 403.

²³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/288.

²⁴ İbn Habib, *Muhabber*, 403.

²⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/260.

²⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 7/237-238; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, 15/68.

Tarihi kaynaklarda Ebû Âmir'in soyundan olan ve Hanzala'dan sonra en çok bilinen bir diğer şahsiyet, Hanzala'nın oğlu Abdullah'tır. Yezîd b. Muâviye'nin hilafet makamına geçmesi üzerine Medine'nin önde gelenlerinden oluşan bir heyetle Şam'a giden Abdullah, yüz bin dirhem ile taltif edilirken, sekiz çocuğundan her birine on bin dirhem hediye verilmiştir. Buna rağmen Yezîd'in hilafete layık olmadığını düşünen Abdullah,²⁷ Şam merkezli Emevî ailesinin idaresine karşı çıkarak Medine şehrini organize etmeye çalışmıştır.²⁸ Bunun üzerine Müslim b. Ukke el-Mürri komutasında gönderilen Şam ordusu, tarihi kayıtlara Harre Vak'ası olarak geçen olayda çok sayıda Medinelili öldürürken Abdullah b. Hanzala ile sekiz oğlunu da katletmiştir.²⁹

1.2. Yaşadığı Yerler

Medine'de hayatını sürdüren Ebû Âmir, Bedir Savaşı'nda Müslümanların üstün gelmesi üzerine düşmanlığını izhar ederek burayı terk etmeye karar vermiş ve yanındakilerle Mekke'ye göç etmiştir.³⁰ Belli bir süre burada kalmış ancak savaşlardaki rolü dışında hakkında pek malumat aktarılmamıştır. Kimlerle yakınlık kurduğu, bu zaman zarfında geçimini neyle temin ettiği veya nerede yaşadığı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. İbn Sa'd'ın aktardığına göre Ebû Âmir, Hanîf bir karaktere sahipti ancak Mekke'ye geldiğinde bunu terk ederek Kureyşlilerin dinine tâbi olmuştur.³¹ Uhud Savaşı'na katılırken Ehâbiş'ten biri olduğu şeklinde kendisinden bahsedilmiştir.³² Ehâbiş farklı manalarının yanı sıra Mekke'nin çevresine yerleşen çeşitli kabilelere mensup kimselerdir.³³ Dolayısıyla Ebû Âmir'in Mekke'deki statüsünün bir Ehâbiş olmaktan ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

Müslümanlar ve Mekkeliler arasında cereyan eden savaşların Mekke'nin Fethi ile nihayete ermesiyle Ebû Âmir gibi muhalif kimseler şehri terk etmek durumunda kalmışlardır. Bununla birlikte kaynaklarda bir sonraki durağı hakkında farklı bilgiler nakledilmiştir. Bazı rivayetlere göre Mekke'nin

²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/203.

²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/49-50.

²⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/219.

³⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd*, thk. Muhammed Ecmel el-İslâhî, Muhammed Aziz Şems vd. (Riyâd: Dâru 'Atâati'l-İlm, 2019), 3/229; Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, ed. Samî b. Muhammed es-Sellâme (Riyâd: Dâru Tayyibe, 1999), 4/210.

³¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/290.

³² Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî İbn İshâk, *Siretü ibn-i İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrût: Dârü'l-Fıkr, 1978), 327; İbn Hişâm, *es-Sire*, 2/67; Taberî, *Târih*, 2/512.

³³ İbn Manzûr, "Lisânü'l-Arab", 6/278; Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Hüseynî ez-Zebîdî, (Kuveyt: Vezâretü'l-İrşâd ve'l-Enbiyâ-Meclisü'l-Vatani li's-Sekâfeti ve'l-Adâb, 1965-2001), "Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kamûs" 17/127.

fethedilmesinden sonra Tâif'e yerleşmiş,³⁴ Benî Sakif'in Müslüman olmasıyla burayı da terk etmiştir.³⁵ Belâzurî'nin de (ö. 279/892-893) aralarında bulunduğu müelliflerin aktardığına göre Mekke'nin fethedilmesi üzerine doğrudan Rûm topraklarına göç etmiştir.³⁶ İlk rivayeti doğru kabul etsek bile Tâif'te uzun süre kalamadığını ve buraya kalıcı olarak değil de belki geçici bir süreliğine geldiğini söylemek daha isabetli görünmektedir. Çünkü Mekke'nin Fethi hicretin 8. yılının Ramazan ayında gerçekleşmiş ve Şevvâl ayında Huneyn Savaşı ile Tâif Kuşatması meydana gelmiştir.³⁷ Bir yıl sonra yani hicretin 9. yılının Ramazan ayında Medine'ye heyet gönderen Tâif ahalisi teslim olmuştur.³⁸ Bu durumda Ebû Âmir'in oraya yerleşmesi zayıf bir ihtimaldir. Neticede Mekke'den sonraki durağının Şam toprakları olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Mekke'de geçirdiği süreç takriben altı yıldır. Bedir Savaşı hicretin ikinci yılının Ramazan ayında gerçekleşirken,³⁹ Mekke'nin Fethi de hicretin 8. yılının Ramazan ayına⁴⁰ tesadüf etmiştir. İki olay arasındaki altı yıllık zaman dilimi onun Mekke hayatını kapsamaktadır.

Mekke'den sonra Şam topraklarına giden Ebû Âmir, hayatının geri kalanını burada tamamlamıştır. Şam'da İslâm karşıtı eylemlerine devam ederek Mescid-i Dırâr'ın aktörlerinden biri olmuştur.⁴¹ Buna rağmen amacına ulaşamamış ve orada hayatı son bulmuştur. En son yaşadığı yer hakkında bazı kaynaklar Kinnesrîne işaret ederken,⁴² İbnü'l-Adîm (ö. 660/1262) onun Antakya'da yaşadığını ve orada hayatını kaybettiğini belirtmiştir.⁴³ Şam topraklarında ölüm keyfiyetinin anlatıldığı haberde tarîd (kovulmuş), garip (yabancı) ve yalnız bir şekilde hayatının son bulduğu belirtilmiştir.⁴⁴ Ölüm tarihi için de hicretin 10. yılına işaret edilmiştir.⁴⁵ Böylece Medine'yi terk ettikten sonra 8 yıl yaşadığı anlaşılan Ebû Âmir sırasıyla Medine, Mekke ve Şam topraklarında hayatına devam etmiştir.⁴⁶ İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233)

³⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/586; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 3/81.

³⁵ Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/282.

³⁶ Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/281; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 1/380; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 2/85.

³⁷ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 1/6.

³⁸ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 3/962; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/537.

³⁹ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 1/2.

⁴⁰ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 1/6.

⁴¹ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 3/1046.

⁴² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûni, İbrahim Aftiş (Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 8/257; Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmi ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzil* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-Arabi, h. 1407), 2/310.

⁴³ Ebu'l-Kâsım Kemâlüddin Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukayli el-Halebi İbnü'l-Adîm, *Büğyetü't-taleb fi târihi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1988), 10/4498.

⁴⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/586.

⁴⁵ Taberî, *Târih*, 3/140.

⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/290; Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/281; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 1/380; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 2/85.

ise Necâşî'nin yanında hicretin 9. yılında öldüğünü söylemiştir.⁴⁷ Ancak Necâşî'nin Müslümanlara karşı olumlu tavrı dikkate alındığında Habeşistan topraklarına gitmesi oldukça zayıf bir ihtimaldir.

Ebû Âmir, vefat ettikten sonra geride kalan mirası tartışmaya sebep olmuştur. Onunla birlikte olan Kinâne b. Abdîyâlîl b. Amr b. Umeyr ile Alkame b. Ulâse b. Avf, mirası hususunda anlaşmazlık yaşamışlardır. Bu meseleyi çözmesi için başvurdukları Rûm Kayser'i Kinâne lehine hüküm vermiştir.⁴⁸

1.3. Dinî İnancı

Ebû Âmir hakkında aktarılan rivayetlerde dindar bir şahsiyet olduğundan söz edilse de hangi dine mensup olduğuna ilişkin farklı bilgiler kaydedilmiştir. Ekseriyetle Hristiyanlığa tâbi oluşuna ve rahiplerin hayatına özendiğine vurgu yapılmıştır. İbn İshâk (ö. 151/768), Ebû Âmir'in Câhiliye döneminde rahip olarak isimlendirildiğine işaret etmiştir.⁴⁹ İbn Sa'd, onun İslâm öncesi mesihlik elbisesi giyip rahiplik yaptığını aktarmıştır.⁵⁰ Belâzurî, Ebû Âmir'in Hristiyanlığa meyledip ruhbanlığa tâbi olduğunu, Şam'a sürekli gitmesinden dolayı kendisine rahip denildiğini söylemiştir.⁵¹ Makdisî (ö. 355/966) Ebû Âmir gibi kimselerin durumunu detaylandırarak izah etmiştir. Öncelikle Hz. Peygamber'in ortaya çıktığı zamanda Yahudi, Hristiyan, müşrik ve dinsiz olarak tanımlanan mühlid insanlar dışında arayış içerisinde olan kimselerin varlığından haber vermiştir. Bunlar Ebu'l-Heysem, Es'ad b. Zûrâre, Ebû Zer el-Gıfârî, Selmân-ı Fârisî ve Ebû Kays b. Serme'dir. Söz konusu şahısların arayışları İslâm ile nihayete ermiştir. Bazıları İslâm'a yetişememiş ve oldukları hal üzerine vefat etmişlerdir. Zeyd b. Amr b. Nevfel, Kûs b. Sâide, Bahirâ, Erbâb ve Addâs bu kimselerdendir. Bir kısmı da İslâm ile tanışmasına rağmen Müslüman olmamıştır. Bunlar Hristiyanlığa yönelmelerine rağmen daha sonra delalete düşmüşlerdir. Ebû Hanzala el-Ukaylî ve Ümeyye b. Ebî Salt'ın yanı sıra Ebû Âmir de bu şahıslardandır.⁵² Kurtubî'nin (ö.

⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 2/157.

⁴⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/586; Belâzurî, *Ensâbü'l-eyrâf*, 13/441; Taberî, *Târih*, 3/140.

⁴⁹ İbn İshâk, *Sîretü ibn-i İshâk*, 327.

⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/408.

⁵¹ Belâzurî, *Ensâbü'l-eyrâf*, 1/281.

⁵² Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târih* (Port Said: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1988), 5/121-122; Makdisî, Addâs'ın Müslüman olmadan öldüğünü belirtmiş olsa da başka kaynaklarda İslâm'a meylettğine dair ifadeler kullanılmıştır. Ninova kökenli bir köle olan Addâs, Mekke'de yaşadığı sıkıntılardan sonra İslâm davetini yaymak için bir merkez aramak amacıyla Tâif'e gelen Hz. Peygamber'e yardımcı olan ve üzüm ikram eden kimsedir. Hayatına dair nakledilen haberlerde gerek Hz. Peygamber ile aralarında geçen konuşmada gerekse de efendisinin kendisine yönelik sözlerinden İslâm'a yöneldiği anlaşılmaktadır. Bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/386; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 4/4.

671/1273) verdiği haberde ise Ebû Âmir'in Şam bölgesine gittikten sonra Hristiyan olduğu belirtilmiştir.⁵³ Makrîzî (ö. 845/1442), Ebû Âmir'in ehl-i kitap ile münazara eden ve Hristiyanlığa meyleden bir kimse olduğunu, ruhbanlık yapıp onlara yakınlık hissettiği için de sık sık Şam bölgesine gittiğini haber vermiştir.⁵⁴ Tüm bu bilgileri referans alan Muhammed Hamîdullah da (ö. 2002) onu Hristiyan olarak değerlendirmiştir.⁵⁵

Ebû Âmir'in dinî mensubiyetiyle ilgili başka bir iddia ise Hanîfliğe tâbi olduğudur. Kaynaklarda bununla ilgili haberler mevcuttur. İbn Hişâm'ın naklettiği bir rivayette, Hanîf dinine bağlı olduğundan söz edilmiştir.⁵⁶ İbn Sa'd'ın aktardığına göre de Ebû Âmir arayış içerisinde iken Yahudilerle din hakkında konuşmuş ve kendisine Hz. Peygamber'in sıfatlarından söz edilmiştir. Akabinde arayışına devam edip Teyma Yahudileri ve Şam Hristiyanlarıyla iletişime geçmiştir. Onlarla konuştuğunda kendisini Hanîf olarak tanıtmıştır. Daha sonra rahiplere benzemeye başlasa da Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde Ebû Âmir, Hz. İbrâhim'in dini üzerine olduğunu ifade etmiş ve Hz. Peygamber'i Hanîfliği bozmakla suçlamıştır.⁵⁷ Diyarbekri de (ö. 990/1582) onun Hanîf dinî üzerine olduğunu belirtmiştir.⁵⁸ Ebû Âmir'in hayatına ilişkin sonraki dönemlerde üretilen mevzu haberlerde de Hanîfliğe tâbi ve arayış içerisinde bir şahsiyet olarak tasvir edilmiştir. Bir rivayette şöyle anlatılmıştır: "Ebû Âmir, Hz. Peygamber ortaya çıkmadan önce onun vasıflarından bahseden, şirkten yüz çevirip İbrâhim'in dinî Hanîfliğe yönelen ve farklı bölgelere seyahat eden biriydi. Ehl-i kitaba Hanîflik hakkında sorardı. Onlar ise İbrâhim'in milletinden Muhammed'in (s.a.v) gönderileceğini haber verdiler ve vasıflarından bahsettiler. Bunun üzerine Ebû Âmir, Yemen'de gelecekte haber veren bir kâhin olduğunu, bu hususta bilgi almak üzere oraya gideceğini söyledi." Rivayetin devamında yaptığı yolculuktan ve cinlerle yaptığı konuşmadan bahsedilmiştir. Buna göre cinler, Hz. Peygamber'in nesebi de dahil vasıflarını ona anlatmışlardır.⁵⁹

İlk müfessirlerden Mukâtil b. Süleymân'ın (ö. 150/767) aktardığı bir

⁵³ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 8/253.

⁵⁴ Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir el-Makrîzî, *İmtâ'ü'l-esmâ bimâ li'n-nebi mine'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*, ed. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 14/359.

⁵⁵ Muhammed Hamîdullah, "The Christian Monk Abu Amir", *Journal of Pakistan Historical Society*, Karâçi 7 (1959), 232; Muhammed Hamîdullah, "Hz. Peygamberin Büyük Düşmanlarının Psikolojisi", çev. İsmail Yakıt, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1986), 216. Günümüzde yapılan bazı çalışmalarda da Hristiyan olduğu belirtilmiştir. Bk. Sami Kılıçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 349; Şaban Karasakal, "Emperyalist Bir Faaliyet Örneği Olarak Mescid-i Dirâr ve Tebük Seferi", *II. Uluslararası Demokrasi Sempozyumu: Emperyalizm, Hegemonya ve İstihbarat Faaliyetleri*, 2017, 34.

⁵⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/585.

⁵⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/290.

⁵⁸ Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyarbekri, *Târihu'l-hamis fi ahvâli enfûsi'n-nefis* (Beyrût: Dârü Sâdr, 1973), 1/255.

⁵⁹ Diyarbekri, *Târihu'l-hamis*, 1/28-29.

haberde, tüm bilgilerden farklı olarak “Ebû Âmir el-Yahudî” şeklinde bir kullanımla Yahudi olduğuna işaret edilse de⁶⁰ bu dine mensup olduğuna dair kaynaklarda doğrudan bir bilgi veya yorumlama imkânı bulunan destekleyici başka bir rivayet elde edilmemiştir. Ebû Âmir’in dinî kimliği hakkında bir başka iddia da münafık olduğu yönündedir.⁶¹ Ancak Ebû Âmir nifakını açıkça ortaya koyarak⁶² muhalefet etmiştir. İbn İshâk, ondan bahsederken Hz. Peygamber’in onun için fâsık dediğini belirtmiştir.⁶³ Vâkıdî de “Ebû Âmir el-Fâsık” şeklinde adını kaydetmiştir.⁶⁴ Daha da önemlisi münafık, İslâm’a sığınan ve Müslümanlarla birlikte görünen kimseleri tanımlamaktadır.⁶⁵ Bu durumda Ebû Âmir gibi İslâm’ı reddettiğini açıkça beyan eden biri münafık tanımlamasının dışında kalmaktadır.

Ebû Âmir’in inancı hakkında bilgi veren haberler dikkate alındığında Hristiyan veya Hanîf olduğu şeklinde birbiriyle çelişen iki önemli iddia ortaya çıkmaktadır.⁶⁶ Öncelikle zühd hayatı yaşaması, dindar olması, Şam’a sık sık gitmesi ve en önemlisi de rahiplerin hayatına özendiği bilgilerini esas alarak Hristiyan dinine mensup olduğunu söylemek zorlayıcı bir yorumdur. Burada “er-Râhib” Hristiyan olmasından ziyade rahiplere benzer bir hayat yaşamasından kaynaklı yakıştırılan bir sıfattır. Onun haricinde de bazı kimseler yaşadıkları zühd hayatından dolayı böyle isimlendirilmiş ve yaşam tarzları ruhbanlık bid’atı olarak değerlendirilmiştir.⁶⁷ Bunlardan biri Hz. Ömer’in hilafetinde doğan Ebû Bekir b. Abdirrahmân’dır. Çok ibadet ettiği için ona “Kureys’in Rahibi” denilmiştir.⁶⁸ Ebû Âmir Hristiyanlıktan ziyade Hanîflere daha çok benzemektedir. Onlar gibi dindar bir şahsiyet olarak arayış içerisinde olduğu için onu Hanîf olarak değerlendirmek daha isabetli görünmektedir.⁶⁹

⁶⁰ Ebu’l-Hasen Mukâtil b. Süleymân el-Ezdi el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, ed. Abdullah Muhammed Şahhâta (Beyrût: Dârü İhyâi’t-Türâs, h. 1423), 2/195-196.

⁶¹ İbn Habîb, *Muhabber*, 470.

⁶² Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-vecîz fi tefsiri’l-Kitâbi’l-Aziz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed (Beyrût: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, h. 1422), 3/81; İzzüddin Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gâbe fi ma’rifeti’s-sahâbe* (Beyrût: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1994), 2/85; İbn Abdülber, *el-İstî’âb*, 1/380.

⁶³ İbn İshâk, *Sîretü İbn-i İshâk*, 327.

⁶⁴ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/205.

⁶⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/527.

⁶⁶ Ahmet Sezikli, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, 156; Zafer Ekrem Kuddûri-Semâher Muhi Mûsâ, “Ebû Âmir er-Râhib”, *Mecelletü Diyâla* 33, (2009), 560.

⁶⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 7/98.

⁶⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 7/206. Ebû Bekir b. Abdirrahmân, hicretin 94. yılında vefat etmiştir. Bu yılda çok sayıda alim vefat ettiği için kaynaklarda “fakihler yılı” olarak kaydedilmiştir. Aynı yıl içerisinde Saîd b. Müseyyeb ve bir rivayete göre Ali b. Hüseyin de hayatını kaybetmiştir. Bk. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 7/143, 233.

⁶⁹ Kuddûri-Muhi Mûsâ, “Ebû Âmir er-Râhib”, 560.

2. İSLÂM KARŞITI EYLEMLERİ

2.1. Medine Dönemi

Hicret kararıyla birlikte Medine'ye göçen Müslümanlar için zorlu bir süreç başlamıştır. Mekkeli Müslümanlarla yaptıkları Akabe Anlaşması'na göre Evs ve Hazrec kabileleri, Medine sınırları dâhilinde ailelerini korudukları gibi Hz. Peygamber'i de koruyacaklarına dair teminat vermişlerdi.⁷⁰ Bu siyasi mutabakat can güvenliğini sağlasa da toplumun İslâm davetine vereceği tepki belirsizdi. Nitekim Ebû Âmir'in de mensubu olduğu Evs kabilesinden Hatme, Vâil, Vâkır⁷¹ ve Benî Ümeyye b. Zeyd aşiretleri olumsuz bir tavır takınmıştır. Bunların lideri, şairi ve komutanı olarak bilinen Ebû Kays b. el-Eslet İslâm'a girmediği gibi kabilesi de onu takip etmiş ve Hendek Savaşı'na kadar bu tavırlarını değiştirmemişlerdir.⁷² Ebû Âmir'in aşireti Benî Amr b. Avf b. Mâlik ise Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde karşılamak için çıkan ve tekbir getiren kimselerin başında geliyordu. Hz. Peygamber, Medine'ye yakın Kubâ mevkinde ulaştığında, Amr b. Avf'in çocuklarından Külsûm b. Hidm'in evine misafir olmuş ve burada belli bir süre kalmıştır.⁷³ Dolayısıyla Evs kabilesinden bazı aileler İslâm davetine karşı mesafeli dursa da Ebû Âmir'in aşireti ve daha önce de geçtiği üzere ailesi İslâm davetine icabet etmişlerdir.

Ebû Âmir, aşiretinden ve ailesinden farklı bir tutum sergileyerek Medine'ye hicret eden Müslümanlara karşı tepki göstermiş, akrabalık bağı bulunan Abdullah b. Übey b. Selûl⁷⁴ gibi muhalefet etmiş ve nifakını da açıkça göstermiştir.⁷⁵ Bunun en bariz tezahürü Medine'de karşılaştığı Hz. Peygamber ile aralarında geçen şu konuşmadır: “Ya Muhammed (insanları) neye davet ediyorsun. Hz. Peygamber: Arayıpta olduğumu iddia ettiğin Hanîf dinine davet ediyorum. Ebû Âmir: Tâbi olduğun şey bu mu? Hz. Peygamber: Evet.” Akabinde Resûlullah kendisine davette bulunmuş ancak o, bunu reddetmiş ve Hz. Peygamber'e karşı kin duymaya başlamıştır. Ayrıca şunu söylemiştir: “Allah yalancıyı tarîd, garip ve yalnız öldürsün.” Hz. Peygamber de aynı şekilde karşılık vermiştir.⁷⁶

⁷⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/615; Taberî, *Târih*, 2/435; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 3/100.

⁷¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/87.

⁷² Taberî, *Târih*, 2/359.

⁷³ Belâzurî, *Ensâbü'l-êşraf*, 1/263.

⁷⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/408.

⁷⁵ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 2/85; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 1/380.

⁷⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/585; Ebu'l-Hasen el-Hemedânî Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbitü delâli'n-nübüvve* (Kâhire: Dârü'l-Mustafâ, 2006), 2/475. Aynı konuşmaların Ümeyye b. Ebî Salt ile Hz. Peygamber arasında geçtiği de rivayet edilmiştir. Câhiz'in (ö. 255/869) ifadesiyle Tâif'in dâhilerinden ve önemli şairlerinden biri olan Ümeyye, Hanîf dinî üzerine olup nübüvvet iddiasındaydı. Bk. Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân* (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, h. 1424), 2/420. Nitekim şairlerinde dinî temalara değinip, yerin-göğün yaratılmasından ve meleklerden bahsetmiştir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtü fuhûli'ş-şu'arâ*. thk.

Konuşmanın içeriğinde Ebû Âmir'in Hanîf diniyle ilgili arayışından söz edilmesi, dikkat çekici bir detaydır. İslâm öncesi varlıkları bilinen ve Hanîf olarak tanımlanan kimselere dair kaynaklarda bilgiler nakledilmiştir. İbn İshâk, İslâm'ın ilk yıllarında Mekke'de yaşayan Hanîfler olarak Varaka b. Nefvel, Osmân b. Huveyrîs, Zeyd b. Amr ve Ubeydullah b. Cahş'ın isimlerini kaydetmiştir.⁷⁷ Bunların akıbetinden haber veren İbn Habîb sadece Ubeydullah'ın Müslüman olduğunu, onun da Habeşistan'a hicret ettikten sonra Hristiyanlığa yöneldiğini ve bu şekilde öldüğünü belirtmiştir.⁷⁸ Medine'de de putlardan uzak duran, rahiplere özenen ve Hristiyanlığa meyledip daha sonra Müslüman olan Ebû Kays b. Ebî Enes'in varlığından bahsedilmiştir.⁷⁹ Zühd hayatını benimseyen, hakikati arayan hatta bir rivayete göre nübüvvet arzusunda olan Ebû Âmir ise⁸⁰ İslâm ile tanışmasına rağmen Mekkeli Hanîfler gibi Müslüman olmaktan imtina etmiştir. Muhtemelen dindar kimliğinden dolayı bir statüye sahip olduğunu ve bu statüsünün Hz. Peygamber'in gelişiyile zayıfladığını düşünmüştür. Çünkü kaynakların da işaret ettiği üzere Hz. Peygamber'e haset ettiği için Medine'yi terk etmiştir.⁸¹ Ebû Âmir'in bu tepkisi, basit bir kıskançlık halinden ibaret değildir. Hz. Peygamber'in gelişiyile dinî liderlik iddiasının darbe aldığını düşündüğü için Müslümanlara karşı açıkça muhalefet etmiş ve Medine'deki münafıklar gibi şehirde kalmaktansa oradan ayrılmayı tercih etmiştir.

Medine'yi terk etmeden önce bahsi geçen diyalog dışında Hz. Peygamber veya Müslümanlarla doğrudan temasına dair herhangi bir bilgi aktarılmamıştır. Sadece İslâm'a karşı olumsuz tutumundan dolayı Ka'b b. Mâlik'in onu eleştiren şu beyitleri söylediği rivayet edilmiştir: "Çirkin bir işten Allah'a sığınırım / Aşiretin Abdüamr'a yaptığın gibi. Eğer benim hurma bahçelerim ve şerefim var dersen / Derim ki daha önce imanı küfre sattın."⁸² Ayrıca Vâkîdî'nin (ö. 207/823) naklettiği bir haberde ondan dolayı bahsedilmiştir. Habere göre Muhammed b. Mesleme, Benî Nadîr Yahudilerine elçi olarak gönderildiği vakit onlarla yaptığı konuşmada Ebû Âmir'in

Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dârü'l-Medenî, ts), 1/262. Ümeyye hakkında Hz. Peygamber'in "Şiirleri iman etti, kalbi ise küfre düştü." dediği rivayet edilmiştir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/320. Bununla birlikte Cevâd Ali (ö. 1987), bahsi geçen konuşmalardaki muhatabın Ümeyye olduğuna dair iddianın doğru olmadığını zira onun Taîf'te öldüğünü söylemiştir. Bk. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/ 63.

⁷⁷ İbn İshâk, *Sîretü İbn-i İshâk*, 115.

⁷⁸ Ebû Ca'fer Muhammed İbn Habîb, *el-Munammak fî ahbâri Kureys*, thk. Hurşid Ahmed Farûk (Beyrût: Dârü 'Âlemi'l-Kütüb, 1985), 153-154.

⁷⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/510; Ebû Muhammed Abdillâh b. Müslim ed-Dineverî İbn Kuteybe, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kâhire: el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Ammetü, 1992), 61; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 4/1735; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 6/249.

⁸⁰ Belâzurî, *Ensâbü'l-eshraf*, 1/282.

⁸¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/408.

⁸² İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/586; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*, thk. Muhammed Berekât, Kâmil Muhammed el-Harrât vd. (Dimaşk: Dârü'r-Risâleti'l-İlmiyye, 2013), 4/156.

durumuna da değinmiştir. Konuşmasına geçmişten bahsederek başlayan Muhammed Yahudiliğe bakışını, bu dine girmek istememe nedenini açıkladıktan sonra Ebû Âmir'in Hanîf dinine (İslâm) kızdığını ve ona tâbi olmadığını belirtmiştir.⁸³

Ebû Âmir İslâm karşıtı olmasına rağmen Bedir Savaşı'na kadar Hz. Peygamber ve Müslümanların siyasi gücünün sınırlılığı, kendisinin ciddi bir eyleme girişmesini gerekli kılmamıştır. Bedir Savaşı'nın bir kırılma olduğu anlaşılmaktadır. Bu savaştan sonra Müslümanların siyasi gücü değiştiği gibi İslâm'a girenlerin sayısı da artmıştır. Vâkıdî'nin belirttiğine göre savaş sonrası Yahudi ve münafıkların boynu bükülmüş, Allah iman ile küfrü ayırmıştır.⁸⁴ Ebû Âmir Bedir Savaşı'na kadar Hz. Peygamber'in durumundan memnun olmasa dahi şehri terk etmek için bir sebep görmüyordu. Bu savaş ile Müslümanların önemli bir güç kazanması farklı bir tepki göstermesine neden olmuştur. Neticede düşmanlığını açığa vurarak Mekke'ye yerleşmiştir.⁸⁵ Ebû Âmir'in Medine'den ayrılışını yorumlayan Sezikli ise şu gerekçeleri sıralamıştır: Medine'deki muhalefet görevini Abdullah b. Übey'e devretmek, Kureyş müşrikleriyle ittifak kurup onların gücünden faydalanmak ve münafıkların başarısız olması halinde Hristiyanlar ile ittifak kurmak.⁸⁶

2.2. Mekke Dönemi

Ebû Âmir'in, Medine'den çıktıktan sonra Mekke'yi tercih etmesi tesadüfi değildir. Burası İslâm karşıtlığının merkezi konumundaydı. Müslümanlara saldırmak isteyen veya farklı sebeplerle intikam almayı arzu edenler Mekke ile ittifak kuruyordu. Medine'den sürgün edilen Benî Nadîr Yahudilerinin lideri Huyey b. Ahtab, Kureyş ile müttefik olup Hendek Savaşı'nın organize edilmesinde önemli rol oynamıştı.⁸⁷ Ebû Âmir de Medine'yi terk ettikten sonra Müslümanlara karşı muhalefetini sürdürmek için Mekke'ye gitmeye karar vermiş ve onunla aynı düşüncede olan birtakım insanlarla yola çıkmıştır. Bunların sayısı hakkında 10,⁸⁸ 12,⁸⁹ 15⁹⁰ veya mensubu olduğu Evs kabilesinden 50 kişi ile birlikte hareket ettiği dair farklı rakamlar zikredilmiştir.⁹¹

⁸³ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 1/367.

⁸⁴ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 1/121.

⁸⁵ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 4/184.

⁸⁶ Ahmet Sezikli, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, 157. Ayrıca bk. Yusuf Çakıcı, *Mescid-i Dırâr* (Kahramanmaraş: SAMER Yayınları, 2021), 96.

⁸⁷ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 2/441.

⁸⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/585; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 1/548.

⁸⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 1/288.

⁹⁰ İbn İshâk, *Sîretü ibn-i İshâk*, 326.

⁹¹ İbn İshâk, *Sîretü ibn-i İshâk*, 326; Belâzuri, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/313; Kâdî Abdülcebbar, *Tesbitü delâilî'n-nübüvve*, 2/475.

Rakamların ihtilafı olmasının yanı sıra kimliklerine dair aktarılan bilgiler de oldukça sınırlı ve tartışmalıdır. İbn İshâk, onunla Mekke'ye gidenlere ilişkin Osmân b. Huneyf'in adını kaydetse de başka bir bilgi nakletmemiştir.⁹² Daha da önemlisi İbn Sa'd, Osmân b. Huneyf adında bir sahâbînin hayatını anlattığı bölümde, Ebû Âmir ile bağlantısı hakkında herhangi bir haber aktarmamıştır.⁹³ Başka bir rivayette, irtidat ederek Mekke'ye kaçan ve haklarında Âl-i İmrân sûresinin 86-88. âyetlerinin nâzil olduğu on iki kişiden söz edilirken bunların Ebû Âmir ile Mekke'ye giden kimseler olduklarından bahsedilmiştir. Habere göre Ebû Âmir b. en-Nu'mân er-Râhib, Tuayma b. Ubeyrik el-Ensârî, Mikyes b. Subâbe, Abdullah b. Enes b. Hattal, Vecve' b. el-Eslet el-Ensârî ve Hâris b. Süveyd Medine'den Mekke'ye göç etmişlerdir.⁹⁴ Ancak bu habere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Çünkü kaynaklarda açıkça belirtildiği üzere Ebû Âmir, İslâm davetini kabul etmemiştir. Bu durumda mürtet olduğuna ilişkin iddia geçersiz kalmaktadır. Haberde adı geçen Abdullah b. Enes b. Hattal ise muhtemelen İbn Hişâm'ın naklettiği ve adını Abdullah b. Hattal olarak kaydettiği şahıstır. Abdullah, zekât görevlisi olarak çalışırken kendisine yardımcı olan Müslümanlardan birini öldürüp irtidat ettikten sonra Mekke'ye kaçmıştır.⁹⁵ Tuayma b. Übeyrik için de benzer bir duruma işaret edilmiştir. Kaynaklarda Ebû Tuayma veya Büseyr b. Übeyrik adında birinin zırh çaldığı akabinde irtidat ederek Mekke'ye kaçtığı belirtilmiştir.⁹⁶ Hâris b. Süveyd de Uhud Savaşı'na Müslümanların safında katılmış ancak daha önce aralarında husumet bulunan Müslümanlardan Mücezzer b. Ziyâd'ı hileyle öldürdüğü için kendisine kısâs uygulanmıştır.⁹⁷ Mikyes b. Subâbe ise Müslümanlardan birini katledip irtidat ettikten sonra kaçtığı için Mekke fethedildiğinde teslim alınarak öldürülmüştür.⁹⁸ Nihayetinde Ebû Âmir ile hareket eden bazı insanların varlığını kabul etmekle birlikte kimliklerine ilişkin nakledilen haberlerden bir sonuca varmamız mümkün görünmemektedir.

Ebû Âmir, beraberindekilerle Mekke'ye geldikten sonra İslâm karşıtı eylemlerine devam etmiştir. İbn Sa'd'ın aktardığına göre ilk olarak Bedir Savaşı'na katılmıştır.⁹⁹ Belâzurî ise şunu aktarmıştır: "Hz. Peygamber'in hicret etmesine paralel olarak Mekke'ye gitti ancak Bedir'e katılmadı."¹⁰⁰

⁹² İbn İshâk, *Sîretü İbn-i İshâk*, 326.

⁹³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/304-306.

⁹⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 1/288-289.

⁹⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/410.

⁹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/410; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/265.

⁹⁷ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/304-305; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/288; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/315.

⁹⁸ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/861. Başka bir kaynakta ise söz konusu şahsın adı Mikyes b. Debâbe şeklinde kaydedilmiştir. Bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 1/398.

⁹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/408.

¹⁰⁰ Belâzurî, *Ensâbü'l-erşâf*, 1/313.

Belâzurî gibi Vakıdî de benzer bir haber aktarmıştır. Buna göre Ebû Âmir, kavmini kendisiyle birlikte hareket etmeye davet ederek şunu söylemiştir: “Muhammed güçlü bir insandır. Gelin yardım edebileceğimiz bir kavmin yanına gidelim.” Daha sonra Mekkelilerin yanına gitmiş ve onları savaşa teşvik edip tahrik ederken Kureyş’in hak üzerine, Peygamberin ise batıl üzerine olduğunu iddia etmiştir. Ancak Mekkeliler Bedir Savaşı’na çıktığında yanındakilerle beraber çatışmalara katılmamış ve ilk olarak Uhud Savaşı’nda yer almışlardır.¹⁰¹ Kayıtlarda yer alan bu haberlerin tamamı zayıf görünmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi Bedir Savaşı’na değin Müslümanların şehirdeki siyasi otoritelerinin sınırlılığı dikkate alındığında, herhangi bir muhalifin şehri terk etmesi için henüz güçlü bir gerekçe görünmemektedir. Bu durumun değişmesi Bedir sonrasında vuku bulmuştur. Esirler Medine’ye getirilince müşrik, münafık ve Yahudilerin başının eğildiği, hepsinin boynunun büküldüğü rivayet edilmiştir. Zira öldürülen kimseler Ka’b b. el-Eşref’in deyimiyle: “Arapların eşrafı, büyükleri, hükümdarları, harem ve emniyet ehli kimselerdir. Bunların tamamı öldürülmüştür.”¹⁰²

Ebû Âmir’in Mekke’de Müslümanlara karşı giriştiği ilk muhalif eylemi Uhud Savaşı’na tesadüf etmiştir. Savaş öncesi tuzak kurmak amacıyla çukur kazanlardan biriydi.¹⁰³ Hz. Peygamber savaş esnasında onun kazdığı çukura düşmüştür.¹⁰⁴ Savaşın başında müşrik ordusunun ön saflarında yer alan ve Ehâbiş olarak nitelendirilen insanlarla birlikte hareket eden Ebû Âmir, Kureyşlilerle birlik olmuş ve kavmini Hz. Peygamber’e karşı savaşmaları yönünde teşvik edeceğine dair onlara vaatte bulunmuştur. Bu yüzden çatışmalar başlamadan önce kavmini kendisiyle hareket etmeye davet etmiş ancak istediği karşılığı alamadığı için atışmaya başlamışlardır. Kavmi kendisine: “Hoş gelmedin ey fâsik!” diye hakaret edince o da: “Benden sonra kavmi-me şer isabet etti.” sözleriyle karşılık vermiştir.¹⁰⁵ Yine çarpışmalardan önce Hz. Peygamber ile karşılaştığı ve kendisine fâsik denilmesi üzerine: “Bir kavim seninle savaşırsa ben de onlarla beraber sana karşı savaşırım.” dediği nakledilmiştir.¹⁰⁶ Ayrıca Vâkıdî’nin aktardığına göre çarpışmaları başlatan ilk kişi Ebû Âmir’dir. Talha b. Ebû Talha’yı mübarezeye davet etmiştir.¹⁰⁷

Ebû Âmir’in ilk eyleminde savaş Müslümanlar için olumsuz neticelenmiştir. Bununla birlikte kendisi için de dramatik sahneler ortaya çıkmıştır. Müslümanlardan hayatını kaybedenlerin ekseriyeti Medinelilerdi.

¹⁰¹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/205-206.

¹⁰² Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/121.

¹⁰³ İbn İshâk, *Sîretü ibn-i İshâk*, 327; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/244; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/67.

¹⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 4/187.

¹⁰⁵ İbn İshâk, *Sîretü ibn-i İshâk*, 327; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/67; Belâzurî, *Ensâbü’l-eşraf*, 1/320.

¹⁰⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/309.

¹⁰⁷ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/223.

Müslümanlar Uhud Savaşı'nda yetmiş kayıp verdiğinde bunların sadece dört tanesi Muhacir iken geriye kalanların hepsi onun gibi Medine kökenliydi.¹⁰⁸ Savaşı onun için daha da dramatik kılan husus hayatını kaybeden Müslümanlardan birinin onun oğlu olmasıydı. Çarpışmalar bittikten sonra savaş meydanını gezen Ebû Âmir, ölen Müslümanların yanından geçince Ebû Süfyân'a öldürülenlerin kim olduklarını anlatmaya başlamıştır: “Bu, Belhâris b. el-Hazrec'in efendisi Hârice b. Zeyd b. Ebî Zühre el-Hazrecî'dir. Abbâs b. Ubâde b. Nadle'yi işaret ederek şeref sahibi bir kimse olduğundan bahsetmiştir. Zekvân b. Abdükays'ın yanından geçerken onun da kavminin büyüklerinden olduğunu söyledikten sonra Müslümanlar arasında ölümü ona en ağır gelen kişi olarak oğlu Hanzala'yı göstermiş¹⁰⁹ ve Mekkeli müşriklerden oğluna müslu yapmalarını istemiştir.¹¹⁰

Mekke'de hayatına devam ederken doğrudan Müslümanlarla temasa geçtiği ve kaynaklara yansıyan ikinci muhalif eylemi, Hendek Savaşı'ndaki rolüdür. Savaşı organize edenler, Mekke müşrikleri ile Yahudilerdi. Benî Nadir'den Huyey b. Ahtab'ın başını çektiği ve aralarında Kinâne b. Ebi'l-Hukayk, Hevze b. Kays el-Vâilî gibi Yahudilerin etkili olduğu bu savaşta Ebû Âmir, yanındaki bir grupla beraber muharip ordusuna katılmış ve “Muhammed'in kökünü kazıyalım!” sözleriyle, Kureyş ile mütteliklerini hırslandırmaya çalışmıştır.¹¹¹

Hendek Savaşı'nda yer almak Ebû Âmir'in Mekke hayatına dair kaynaklara yansıyan son eylemidir. Bu savaştan sonra Mekkeliler herhangi bir saldırı girişiminde bulunmadıkları gibi Müslümanlar taarruza geçmiş ve nihayetinde Mekke fethedilerek İslâm Devleti'ne bağlanmıştır. Bununla birlikte Mekke'yi tam olarak hangi tarihte terk ettiği hakkında net bir bilgi mevcut değildir. Zemahşeri'nin (ö. 538/1144) naklettiğine göre Mekke'nin Fethi'nden sonra gerçekleşen Huneyn Savaşı'na kadar Hicâz'da kalmaya devam etmiş ve bu savaşta Hevâzinliler yenilgiye uğrayınca Şam taraflarına kaçmıştır.¹¹² Bazı haberlere göre ise Mekke'nin fethedilmesinden sonra Tâif'e yerleşmiş,¹¹³ ancak Benî Sakîf'in de Müslüman olmasıyla buradan ayrılmıştır.¹¹⁴ Dolayısıyla Hicâz'da yaşadığı dönemde Mekke'yi ne zaman terk ettiği veya bir sonraki durağı hakkında bilgiler net olmamakla birlik-

¹⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/15. Uhud Savaşı'nda şehit olan Ensar ve Muhacirlerin sayısı hakkında detaylı haberler için ayrıca bk. Fethullah Zengin, “*Ensar Kitabı: İslâm Tarihinde Ensar*”, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 122.

¹⁰⁹ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 1/236-237.

¹¹⁰ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 1/274.

¹¹¹ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 2/441.

¹¹² Zemahşeri, *Keşşâf*, 2/310.

¹¹³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/586; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 3/81.

¹¹⁴ Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/282.

te buradaki son muhalif eyleminin Hendek Savaşı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Hicâz'ı terk etmesi, Huneyn Savaşı veya Benî Sakîf'in teslimiyetinden sonra olsa bile onlarla birlikte Müslümanlara karşı savaştığına dair bir bilgi mevcut değildir.

2.3. Şam Dönemi

Mekkelilerle birlikte hareket ettiği süreç içerisinde amacına ulaşamayan Ebû Âmir, Şam topraklarına sığınmış ve buradan alabileceği muhtemel bir yardımla Müslümanlara karşı harekete geçmeyi planlayarak muhalefet etmeye devam etmiştir. Bir rivayete göre Hz. Muhammed'e karşı asker toplayıp Muhacirleri Medine'den çıkarmak için Kayser'den yardım istemek üzere Şam bölgesine gitmiştir.¹¹⁵ Ancak kaynaklarda böyle bir girişime veya bu amacına ulaştığına dair herhangi bir veri elde edemedik.

Rûm Kayseri'nden herhangi bir yardım alamadığı anlaşılan Ebû Âmir buna rağmen hayatının son dönemlerinde kayda değer bir muhalefet eylemi sergilemiştir. Bu eylem, münafıkların inşa ettiği Mescid-i Dırâr ile ilgilidir. Âyet-i kerîmede mescidin Müslümanlara zarar vermek maksadıyla yapıldığı açıkça belirtilmiştir.¹¹⁶ Münafıklar, zarar ve küfür nitelikli bir çabanın ürünü olan bu yapıyı inşa ederek, Müslüman topluma nifak sokmayı amaçlamışlardır.¹¹⁷ Mescidi inşa eden münafıklar hakkında bazı isimler kaydedilmiştir: Cârîye b. Zeyd, Cârîye'nin iki oğlu Mücemma ve Zeyd, Vedîa b. Sâbit, Hizâm b. Hâlid, Abdullah b. Nebtel, Bicâd b. Osmân, Ebû Habîbe b. el-Ez'âr, Mu'attib b. Kuşeyr, Abbâd b. Huneyf ve Sa'lebe b. Hâtıb.¹¹⁸ Bunlar arasında aynı zamanda imam olarak belirledikleri Mücemma daha sonra böyle bir niyetten haberi olmadığını söylemiştir.¹¹⁹

Bahsi geçen münafıkların inşa ettiği ve Kur'an'da adı geçen Mescid-i Dırâr girişiminin aktörlerinden biri olarak Ebû Âmir'e de işaret edilmiştir. Benî Amr b. Avf aşiretinin Kubâ mescidini inşa etmesi ve akabinde gönderilen haber üzerine Hz. Peygamber'in gelip namaz kıldırması, akrabaları olan Benî Ganem aşiretinin kıskançlığına sebebiyet vermiştir. Bu

¹¹⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/310; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 3/81; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 7/320.

¹¹⁶ et-Tevbe 9/107.

¹¹⁷ Muhammed Hüseyin Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Kitabevi, 2015), 511; Aşır Örenç, "Hz. Peygamber'e Karşı Müşrik, Münafık ve Ehl-i Kitap Tarafından Fiili Olarak Yapılan Saygısızlıklar", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 28 (2013), 164.

¹¹⁸ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 3/1047. Mukâtil'in naklettiği haberde ise Zeyd b. Cârîye'nin adı Zeyd b. Hârise şeklinde kaydedilmiştir. Bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 2/195.

¹¹⁹ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 3/81. Bir rivayette Mücemma'nın münafık olmadığı belirtilse de başka bir rivayete göre önce münafıklık yapmış daha sonra iyi bir Müslüman olmuştur. Bk. Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/276. Nitekim İbn Sa'd'ın naklettiğine göre iki veya üç süre dışında Kur'an'ın tamamını ezberlemiştir. Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/306.

durumdan haset besledikleri anlaşılan Benî Ganemliler, “Biz de bir mescit inşa edelim ve Hz. Peygamber gelip namaz kıldırın. Ayrıca Ebû Âmir de Şam’dan geldiğinde namaz kıldırır ve kardeşlikler pekişir.” diyerek, Kubâ mescidinin yanında kendilerine ait bir yapı inşa etmişlerdir. Bu niyetlerini gizleyen aşiret mensupları Hz. Peygamber’le konuştuklarında zorlu, sıkıntılı, uzun yağmurlu geceler ve soğuk havalar için mescidi yaptıklarını, kendisinden namaz kıldırıp bereketlendirmesini istemişlerdir. Hz. Peygamber sefer hazırlıklarından dolayı müsait olmadığını, dönüş yolunda geleceğini bildirmiştir.¹²⁰ Belâzurî’nin naklettiği haberde benzer bir içerik olmakla birlikte Ebû Âmir’in doğrudan rolünden bahsedilmiştir. Habere göre amcaoğulları ile aralarında nifak bulunan Benî Ganem aşireti, Kubâ mescidine karşı burayı yapmıştır. Gerekçe olarak ise Kubâ mescidinin yapıldığı yere daha önce Ensârdan Lebbe isimli bir kadının eşeğini bağlamasını göstermişlerdir. “Lebbe’nin eşeğini bağladığı yerde namaz kılmaya sabre-demeyiz.” gibi sözler sarf eden Benî Ganemliler, Ebû Âmir’in de girişimiyle kendi mescitlerini inşa etmişlerdir. Böylece hem Kubâ mescidine karşı bir alternatif olacağını hem de onları aşağılayacaklarını düşünmüşler, ayrıca Ebû Âmir’in de gelip namaz kıldırmasını planlamışlardır.¹²¹ Aynı şekilde Vâkıdî’nin aktardığına göre de burayı Ebû Âmir ile buluşacakları bir mekan olarak tasarlamışlardır.¹²² Mescidin yapımında onun rolünden bahsedilen İbn Teymiyye de inşa eden kişi olarak doğrudan Ebû Âmir’e işaret etmiştir.¹²³ Hülâsâ, Mescid-i Dırâr hakkında nakledilen tüm bu haberler dikkate alındığında Ebû Âmir’in doğrudan veya dolaylı olarak önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Tebük dönüşünde yaşanan bir hadise Hz. Peygamber’in münafıklara karşı tutumunun değişmesine sebebiyet verdiği için Ebû Âmir’in önemli bir parçası olduğu Mescid-i Dırâr girişimi çok uzun sürmemiştir. Yaşadığı iddia edilen hadiseye göre sefer dönüşünde bazı münafıklar, Hz. Peygamber’e suikast girişiminde bulunmuşlardır. Bu suikast girişimini gerçekleştirenlerin on iki veya on üç kişi olduğu, isimlerini Ammâr ile Huzeyfe’nin bildiği ayrıca Hz. Ömer’in, kendi döneminde bunlardan olduğunu zannettiği kişilerin namazını kılmadığı rivayet edilmiştir. Üseyd b. Hudayr’ın bu kimsele-
rin öldürülmesine yönelik talebi Hz. Peygamber tarafından reddedilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, “Müşriklerle savaş bitti. Muhammed arkadaşlarını

¹²⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/309-310.

¹²¹ Belâzurî, *Ensâbü’l-eshraf*, 1/283.

¹²² Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 3/1046.

¹²³ Ebu’l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalim b. Mecdiddin Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *İktidâü’s-sırâti’l-müstakim li muhâlefeti ashâbi’l-cahim*, thk. Nâsır Abdülkerim el-Akl (Beyrût: Dârü ‘Âlemi’l-Kütüb, 1999), 2/341. Ayrıca bk. Yaşar Doğru, “Bir Karşı Hicret Hareketi Olarak Mescid-i Dırâr”, *Diyanet İlmî Dergi* 57/2 (2021), 643.

öldürmeye başladı.” gibi kerih ve rahatsız edici söylemlerle karşılaşmak istemediğini ifade etmiştir.¹²⁴

Hz. Peygamber suikast girişiminden dolayı münafıkları öldürmeye yönelik talepleri geri çevirmekle birlikte farklı bir siyaset izlemeye başlamış ve Mescid-i Dırâr meselesine sert tepki göstermiştir. Münafıkların bu eylemini haber alması ise vahiy vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Tebük Sefer’i dönüşünde Zî Evân mevkine geldiğinde, mescidin yapımı, amacı ve Ebû Âmir’in etkisi hakkında âyet nazil olmuştur: “Zararlı eylemlerini gerçekleştirmek, küfürlerini pekiştirmek, müminlerin arasına nifak sokmak ve daha önce Allah ile Resûlüne karşı savaşmış birini gözeterek mescit yapanlar, iyilikten başka amaçlarının olmadığına dair yemin edecekler. Allah şahittir. Onlar ancak yalancılardır.”¹²⁵ Burada Allah ve Resûlüne karşı savaşanlardan kasıt Ebû Âmir’dir.¹²⁶ Böylece Müslümanlara karşı savaşmaktan geri durmayan bir kimse olarak Ebû Âmir’in münafıklarla birlikte organize ettiği bu eylem de başarısızlıkla nihayete ermiştir. Hz. Peygamber, onların bu eylemine hemen karşılık vermek maksadıyla Âsım b. Adî ile Mâlik b. Duşüm’i görevlendirerek Mescid-i Dırâr’ı yaktırmıştır.¹²⁷ Başka bir rivayete göre ise Ammâr b. Yâsir ile Vahşî b. Harb’i görevlendirmiş,¹²⁸ ayrıca orayı çöplük yapmalarını emretmiştir.¹²⁹

Neticede Ebû Âmir, Medine ve Mekke’den sonra iltica ettiği Şam’da muhalif eylemlerine devam etse de amacına ulaşamamış ve çabaları başarısızlıkla nihayete ermiştir.

SONUÇ

Ebû Âmir er-Râhib’in dinî kimliği hakkında münafık, Hristiyan veya Yahudi iddiaları olsa da esasında İslâm öncesi Hicâz bölgesinde Hanîf olarak tanımlanan kimselerdendir. Onlar gibi zühd hayatını benimseyen dindar bir şahsiyet olarak Medine’deki hayatına devam ederken Mekke’den gelen Hz. Peygamber’in şehirdeki varlığından rahatsız olmuş ve bunu açıkça ifade ederek muhalefet etmiştir.

Ebû Âmir’in İslâm davetine karşı muhalefetinin arka planında temelde iki önemli etken vardır. Birincisi ve kayda değer olanı dinî liderlik iddiasıdır. Dindar bir şahsiyet olarak önemli bir statüye sahip olduğunu düşünmüştür. Hz. Peygamber ile aralarında geçen konuşmada bunu görebiliyo-

¹²⁴ Vâkidi, *el-Meğâzi*, 3/1044-1045.

¹²⁵ et-Tevbe 9/107.

¹²⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 2/196; Vâkidi, *el-Meğâzi*, 3/1046; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 14/469.

¹²⁷ Vâkidi, *el-Meğâzi*, 3/1046.

¹²⁸ İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-veciz*, 3/81.

¹²⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/310.

ruz. Buna rağmen İslâm davetine verdiği tepkide kabilesinden beklediği desteği alamaması ve Uhud Savaşı'ndan önce onlarla atışması, Medine'deki gücünün sınırlı olduğunu bize anlatmaktadır.

Muhalefesinde rol oynayan ikinci önemli etken ise kabilevi hassasiyetler ve Medineli kimliğidir. Hz. Peygamber'e muhalefet eden Medineli münafıkların söylemlerinin arka planında da bu düşünceler vardı. Onlar, Mekke'den gelen bir yabancı olarak Hz. Peygamber'in Medine'deki otoritesinin güçlenmesinden rahatsız olmuşlardı. Bu grubun başını çektiği ve Medine'de siyasi liderlik iddiası olduğu belirtilen Abdullah b. Übey b. Selûl'un Müreysi dönüşünde söyledikleri, Medineli münafıkların genel rahatsızlığıydı. Ebû Âmir de Abdullah ile benzer düşüncelere sahipti. Bir Medineli olarak dinî liderlik hususunda hak sahibi olduğunu düşünmüştür. Bu yüzden Mekke'den gelen Kureyşli Hz. Peygamber'e verdiği tepki, dinî sebeplerin yanı sıra Medineli kimliğinin bir yansımasıdır.

KAYNAKÇA

- Alî, Cevâd. *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm*. 20 Cilt. Beyrût: Dârü's-Sâkî, 4. Basım, 2001.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eşraf*. ed. Süheyl Zekkâr, Riyâd Zirikli. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1. Basım, 1996.
- Belâzurî. *Fütûhu'l-buldân*. Beyrût: Dârü ve Mektebetü Hilâl, 1988.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. *Kitâbü'l-Hayevân*. 7 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, h. 1424.
- Çakıcı, Yusuf. *Mescid-i Dırâr*. Kahramanmaraş: SAMER Yayınları, 2021.
- Diyyarbekrî, Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen. *Târihu'l-hamîs fî ahvâli enfûsi'n-nefis*. 2 Cilt. Beyrût: Dârü Sâdr, 1973.
- Doğru, Yaşar. "Bir Karşı Hicret Hareketi Olarak Mescid-i Dırâr". *Diyanet İlmi Dergi* 57/2 (2021), 633-674.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. *Garîbü'l-hadîs*. thk. Muhammed Abdü'l-Muîd Hân. 4 Cilt. Haydarabâd: Matbaatü Dâireti'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1964.
- Heykel, Muhammed Hüseyin. *Hz. Muhammed'in Hayatı*. çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Kitabevi, 2. Basım, 2015.
- Hamîdullah, Muhammed. "Hz. Peygamberin Büyük Düşmanlarının Psikolojisi", çev. İsmail Yakıt, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1986), 211-218.
- Hamîdullah, Muhammed. "The Christian Monk Abu Amir", *Journal of Pakistan Historical Society*, Karaçi 7 (1959), 231-240.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî.

- el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. ed. Alî Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Cil, 1992.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Alî b. Hasan. *Târîhu Dımaşk*. ed. Amr b. Garâme el-Amrî. 80 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1995.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdüsselam Abdüşşafî Muhammed. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, h. 1422.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed el-Hâşimî. *Muhabber*. thk. Ilse Lichtenstädter. Beyrût: Dârü'l-Afâki'l-Cedîde, 1995.
- İbn Habîb. *el-Munammak fî ahbâri Kureyş*, thk. Hurşid Ahmed Farûk. Beyrût: Dârü 'Âlemi'l-Kütüb, 1985.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Alî Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, h. 1415.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik el-Himyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. 2 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Maatbaati Mustafa el-Balî el-Halebî ve Evladuhu, 3. Basım, 1955.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *Sîretü ibn-i İshâk*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1978.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb. *Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd*. thk. Muhammed Ecmel el-İslâhî, Muhammed Azîz Şems vd. 7 Cilt. Riyâd: Dârü 'Atâati'l-İlm, 3. Basım, 2019.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*. ed. Samî b. Muhammed es-Sellâme. 8 Cilt. Riyâd: Dârü Tayyibe, 1999.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*, 15 Cilt. Beyrût: Dârü Sâdr, h. 1414.
- İbn Sellâm el-Cumahî, Ebû Abdillâh Muhammed. *Tabakâtü fuhûliş-şu'arâ*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. 2 Cilt. Cidde: Dârü'l-Medenî, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Muhammed Abdullâh. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 11 Cilt. Beyrût: Mektebetü'l-Hancî, 1990.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *İktidâü's-sırâti'l-müstakîm li muhâlefeti ashâbi'l-*

- cahim*. thk. Nâsır Abdülkerim el-Akl. 2 Cilt. Beyrût: Dârü ‘Âlemi’l-Kütüb, 1999.
- İbnü’l-Adîm, Ebu’l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylı el-Halebî. *Büğyetü’t-taleb fi târihi Haleb*. thk. Süheyl Zekkâr. 12 Cilt. Beyrût: Dârü’l-Fıkr, 1988.
- İbnü’l-Cevzi, Ebu’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fi târihi’l-ümem ve’l-mülûk*. ed. Muhammed Abdülkadir Atâ, Mustafa Abdülkadir Atâ. 19 Cilt. Beyrût: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1992.
- İbnü’l-Cevzi. *Sıfatü’s-safve*. thk. Ahmed b. Alî. 2 Cilt. Kâhire: Dârü’l-Hadis, 2000.
- İbnü’l-Esir, İzüddîn Ebu’l-Hasen Alî b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü’l-gâbe fi marifeti’s-sahâbe*. 8 Cilt. Beyrût: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.
- İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-târih*. 10 Cilt. Beyrût: Dârü’l-Kütübî’l-Arabî, 1. Basım, 1997.
- İyİsoy, Betül. “Abdullah b. Übeyy’in Hayatı ve Hz. Peygamber’e Karşı Tavrı”. *İSTEM* 26 (2016), 105-134.
- Karasakal, Şaban. “Emperyalist Bir Faaliyet Örneği Olarak Mescid-i Dirâr ve Tebük Seferi”, *II. Uluslararası Demokrasi Sempozyumu: Emperyalizm, Hegemonya ve İstihbarat Faaliyetleri*, 2017, 27-62.
- Kâdî Abdülcebâr, Ebu’l-Hasen el-Hemedânî. *Tesbîtü delâilîn-nübüvve*. 2 Cilt. Kâhire: Dârü’l-Mustafâ, 2006.
- Kılınçlı, Sami. *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Kuddûrî, Zafer Ekrem-Muhî Mûsâ, Semâher. “Ebû Âmir er-Râhib”, *Mecelletü Diyâla* 33, 2009, 556-593.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Aftîş. 20 Cilt. Kâhire: Dârü’l-Kütübî’l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Makdisî, Mutahhar b. Tâhir. *el-Bed’ ve’t-târih*. thk. Süheyl Zekkâr. 6 Cilt. Port Said: Mektebetü’s-Sekâfetü’d-Diniyye, 1988.
- Makrîzî, Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir. *İmtâü’l-esmâ bimâ lî’n-nebi mine’l-ahvâl ve’l-hafede ve’l-metâ’*. ed. Muhammed Abdülhamîd en-Nemîsî. 15 Cilt. Beyrût: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebu’l-Hasen el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. ed. Abdullah Muhammed Şahhâta. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi’t-Türâs, h. 1423.
- Örenç, Aşır. “Hz. Peygamber’e Karşı Müşrik, Münafık ve Ehl-i Kitap Taraflından Fiilî Olarak Yapılan Saygısızlıklar”. *Süleyman Demirel Üniver-*

- sitesi *Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 28 (2013), 145-168.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1993.
- Sezikli, Ahmet. *Hız Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî. *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*. thk. Muhammed Berekât, Kâmil Muhammed el-Harrât vd. 23 Cilt. Dımaşk: Dârü'r-Risâleti'l-İlmiyye, 2013.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-Amilî Ebû Ca'fer. *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. ed. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Taberî, *Târihü'r-rûsul ve'l-mülûk*. 11 Cilt. Beyrût: Dârü't-Türâs, 2. Basım, h. 1387.
- Vâkıdî, Ömer Muhammed b. *el-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrût: Dârü'l-A'lemî, 3. Basım, 1989.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Hüseynî. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kamûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Vezâretü'l-İrşâd ve'l-Enbiyâ-Meclisü'l-Vatanî li's-Sekâfeti ve'l-Adâb, 1965-2001.
- Zemaşşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, h. 1407.
- Zengin, Fethullah. *“Ensar Kitabı: İslâm Tarihinde Ensar”*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.